Gouwenaars in heftige polemiek rond 'kleine Max'

EDU DOUWES DEKKER (1854-1930) ALS LERAAR OP DE RIJKS HBS

Jean-Philippe van der Zwaluw

'Het ergste dat een gewone man kan overkomen, is het hebben van een buitengewone vader.' Als er één man is op wie dit aforisme van toepassing is, is het wel Jan Pieter Constant Eduard, kortweg Edu, Douwes Dekker. Deze enige zoon van de gevierde Multatuli werd niet alleen voortdurend – en in zijn nadeel – vergeleken met zijn vader, maar ook en zelfs tot na zijn dood door diens negatieve kwalificaties achtervolgd. Van 1907 tot 1920 stond hij in Gouda voor de klas, als leraar Frans op de Rijks HBS. Dit leidt er jaren later toe dat menig Gouwenaar betrokken raakt bij een van de heftigste literaire polemieken van de twintigste eeuw.

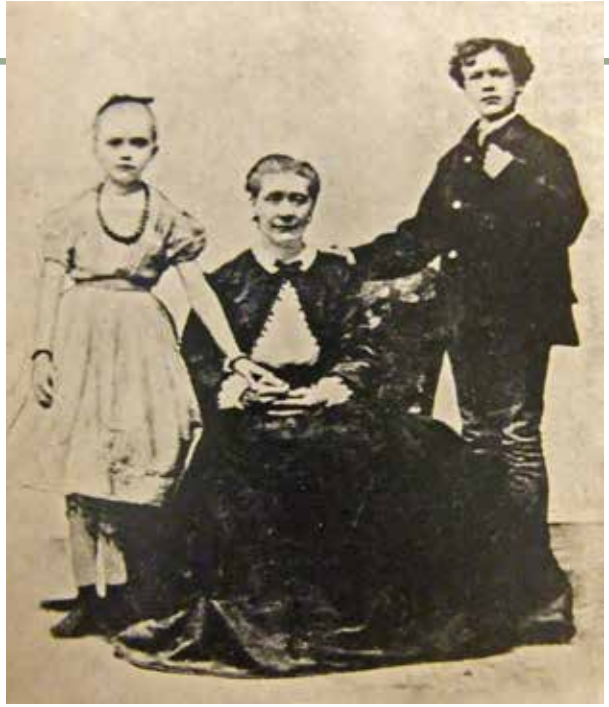

Edu op 13-jarige leeftijd in Milaan, met moeder Tine en zusje Nonnie [uit: A.G. Post van Leggelo, De waarheid over Multatuli en zijn Gezin *(Den Haag 1939)]*

'De kleine jongen dien ik had horen zingen, zag me strak aan, en bekeek me van 't hoofd tot de voeten. Die scheen ook volstrekt niet verlegen! Het was een knaapje van een jaar of zes, ook al vreemd gekleed. Zijn wijd broekje reikte ternauwernood tot de helft van de dij, en de beentjes waren bloot van daar tot aan den enkel. Heel indecent, vind ik. "Kom je om papa te spreken?" vroeg hij opeens, en ik begreep terstond dat de opvoeding van dat knaapje veel te wensen overliet, anders had hij: "komt u" gezegd.'[1] Met deze regels maakt de Nederlandse lezer in 1860 voor het eerst kennis met 'kleine Max', het zoontje van 'Sjaalman' in het boek van de tot dan onbekende Multatuli: *Max Havelaar, of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*.

Dit kritische boek betekent de grote doorbraak voor Eduard Douwes Dekker, de man achter het pseudoniem Multatuli. Vanaf dan zijn alle ogen in de vaderlandse literatuur op hem gericht. Voor zijn zoontje Edu, die door de auteur als model was genomen voor 'kleine Max',

heeft dit grote gevolgen. Zeker als deze zijn vader – bij een van de weinige gelegenheden dat ze elkaar ontmoeten – verwijt een slecht echtgenoot en vader te zijn die zijn gezin verwaarloost, vreemdgaat en enorm veel geld vergokt. Als de schrijver bij een bezoek aan Milaan in 1870 zijn vrouw te lijf gaat, verdedigt de dan 16-jarige Edu zijn moeder en slaat zijn vader tegen de grond. Het incident vormt voor Multatuli, die zich intellectueel en fysiek de mindere van Edu weet, aanleiding om zijn zoon de rest van zijn leven te haten en waar en wanneer hij maar kan zwart te maken.

Zwaar en afwisselend leven

De op 1 januari 1854 in Amsterdam geboren Edu kent met zijn moeder en zusje een turbulent leven in de schaduw van een opvliegende, losbandige en vaak afwezige vader. Tot zijn twaalfde ontvangt de leergierige jongen slechts negen maanden onderwijs, in Brussel, omdat vader Eduard het niet nodig vindt dat zijn kinderen naar school gaan. Het gezin woont in Amsterdam, Den Haag, Brussel en Maastricht, tot moeder en kinderen besluiten naar Italië uit te wijken om aan het 'menage à trois' met vader Eduard en diens minnares Mimi te ontkomen. Vanaf 1 juli 1866 woont Edu in Milaan, waar hij van zijn moeder wel de gelegenheid krijgt regelmatig onderwijs te volgen.

Door zijn sterke talenknobbel leert hij in negen maanden vloeiend Frans en Italiaans spreken, en slaagt er als een van de weinigen in tot de technische school te worden toegelaten na in het Italiaans examen te hebben gedaan. Op die school toont hij een bijzondere aanleg voor wis-, natuur- en scheikunde.

Op zijn veertiende heeft hij zijn eerste baantje, nodig om zichzelf, zijn moeder en zijn zus te onderhouden. Het is een hard, armoedig en onzeker bestaan, maar hij is vastbesloten voor het gezin te zorgen en tegelijk in de avonduren door te leren. Na banen in onder meer Londen en Venetië – waar zijn moeder Everdina Huberta (Tine), barones van Wijnbergen, op 13 september 1874 overlijdt – gaat hij naar Padua, waar hij als journalist werkt en colleges medicijnen aan de universiteit volgt. Hij heeft literaire ambities en schrijft toneelstukken, in het Italiaans.[2] Als zijn zus Elisabeth Agnes Everdine (Nonnie) op 30 september 1880 trouwt met hoogleraar Francesco Bassani, kan Edu echt zijn eigen leven gaan leiden. Dat zal hij nog meer dan tien jaar in Italië doen, waar hij door zelfstudie diploma's verwerft en op enig moment als leraar Frans en wiskunde voor de klas gaat staan.

De relatie met zijn vader, die hij af en toe opzoekt, verslechtert met de tijd. Multatuli koestert grote wrok tegen zijn zoon, de enige in zijn omgeving die hem durft tegen te spreken en de waarheid durft te zeggen. Hij keert zich in woord en geschrift tegen Edu, noemt hem 'lui', 'krankzinnig slecht', 'een monster', en spreekt de verwachting uit dat hij nooit zal deugen en nooit iets zal bereiken.[3] Als in september 1880 ene Frederik Marius Bogaardt in het Dekkersduin wordt vermoord, meldt hij de Haagse politie zelfs dat zijn zoon de moordenaar is, en niet veel later geeft hij te kennen uit te zien naar diens dood.[4] Zijn bewonderaars slikken het allemaal voor zoete

In 1891 keert Edu naar Nederland terug [uit: A.G. Post van Leggelo, De waarheid over Multatuli en zijn Gezin *(Den Haag 1939)]*

1. E. Douwes Dekker (Multatuli), *Max Havelaar, of de koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*, 51. Ad Donker, Rotterdam, 1977.
2. Ibidem, 139-140.
3. K. ter Laan en C.C.A.E. Keijsper, *Multatuli Encyclopedie*, 140. Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag, 1995, ISBN 90 12 08181 5.
4. Ibidem.

koek. Het intellectuele klimaat in Nederland is hierdoor grotendeels anti-Edu. Pas vier jaar na het overlijden van Multatuli op 19 februari 1887 in Ingelheim am Rhein, en na maanden stevig oefenen op z'n Nederlands, besluit Edu naar ons land terug te keren. We schrijven juni 1891.[5]

Ondanks 'Multatuli's vloek' slaagt Edu er door hard studeren en werken in carrière te maken. Hoewel hij eigenlijk schrijver en journalist wil worden, kiest hij tenslotte voor een leraarsstudie. In december 1893 slaagt hij voor zijn Akte middelbaar onderwijs (MO) Frans A,[6] waarna hij in de eerste zeven maanden van 1894 tijdelijke leraarsfuncties aan het 1e gymnasium in Den Haag[7] en het gymnasium in Rotterdam vervult.[8] In oktober dat jaar wordt hij aangesteld als leraar Frans aan de Rijks Hoogere Burgerschool (HBS) in Sappemeer.[9] Op basis van een Italiaans diploma zal hij hier ook wiskunde doceren. Privé interesseert hij zich voor toneel. Hij wordt lid van de lokale rederijkerskamer Tollens en doet mee aan het concours van het Provinciaal Groninger Rederijkers-Verbond.[10] Deze culturele interesse brengt hem in contact met de zestien jaar jongere Annetta Gerharda Post van Leggelo (1870-1962) met wie hij op 22 september 1896 trouwt.[11] Ze gaan wonen in Martenshoek, een gehucht dat bij Hoogezand hoort, en blijft actief in het toneelcircuit.[12]

Overgang naar Gouda

De jongeman die volgens zijn vader niets zou bereiken, studeert door en slaagt na vijf maanden studie in december 1903 voor zijn Akte MO Frans B.[13] Hij wil namelijk weg uit Sappemeer. Niet alleen vindt hij er amper intellectuele uitdaging, ook is hij er tegen zijn zin betrokken geraakt bij een polemiek. Zijn schoolhoofd Jacob Bartus Meerkerk heeft in 1900 het boek *Eduard Douwes Dekker. Multatuli, eene karakterstudie*[14] uitgebracht en zichzelf daarin 'een vriend van den zoon' genoemd. In dit boek wordt Multatuli opgevoerd als immorele rokkenjager die zijn gezin verwaarloosde en zijn vrouw met andere vrouwen bedroog. Menige bewonderaar van de 'onnavolgbare' schrijver wijt dit beeld aan rancune van de 'slechte' zoon. Een recensie vermeldt '... onder de invloed van zijn vriend ... den heer P.C.J.E. Douwes Dekker ... die niet van zijn vader gehouden heeft, ...' en 'Dit boek, het kon geschreven zijn door Dekker's kinderen, om hun moeder te wreken.'[15]

Het wrange is, dat Edu zijn medewerking aan Meerkerks boek, die hij aan zijn directeur niet kon weigeren, al vroeg heeft gestaakt omdat hij het met bepaalde passages niet eens was. Niet veel later komt in het culturele leven ook Annetta met het schoolhoofd in botsing, en de werksituatie wordt gespannen. Zo gespannen, dat Edu op 27 april 1904 vertrekt.[16] Edu solliciteert, maar drie jaar lang zonder succes. Voor Multatuli-fans is hij 'slecht', 'onbetrouwbaar' en wat zijn vader nog meer over hem schreef; voor Multatuli's tegenstanders blijft hij 'de zoon van'. Het is dan ook een ware verlossing als Edu op 2 april 1907 bij koninklijk besluit per 1 september dat jaar tot leraar Frans aan de Rijks HBS van Gouda wordt benoemd.[17] In Gouda kan het stel met een schone lei beginnen, zowel op het werk als in het maatschappelijk leven. De Rijks HBS is dan, sinds 1866, gevestigd

5. Ibidem.
6. *De Standaard*, 22 december 1893, 2.
7. *Haagsche Courant*, 18 oktober 1921, 2.
8. Archief Rijks-HBS Gouda, lerarenregister, no. 78.
9. *Het nieuws van den dag*, 11 oktober 1894, 2.
10. Ibidem, 8 oktober 1895, 13.
11. Ibidem, 25 december 1896, 20.
12. Ibidem, 6 november 1906, 3, ibidem 3 december 1906, 26, ibidem, 16 februari 1907, 13, *Provinciale Drentsche en Asser courant*, 12 februari 1907, 2.
13. *Nederlandsche Staatscourant*, 10 en 11 januari 1904, 1-2.
14. Verschenen bij uitgeverij P. Noordhoff, Groningen, 1900.
15. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 9 augustus 1900, 10.
16. Archief Rijks-HBS Gouda, lerarenregister, no. 78.
17. *Haagsche Courant*, 3 april 1907, 7.
18. P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl en J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*, 647. Historische Vereniging Die Goude/Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2002.
19. Zie SAMH, Registers der Bevolking, Straten met huisnummeringen 1900, 239.
20. *Goudasche Courant*, 19 september 1907, 2.
21. Ibidem, 11 november 1912, pag. 3, en 1 februari 1915, 3.
22. *Het nieuws van den dag*, 25 oktober 1911, 11.
23. *Haagsche courant*, 20 oktober 1912, 13.

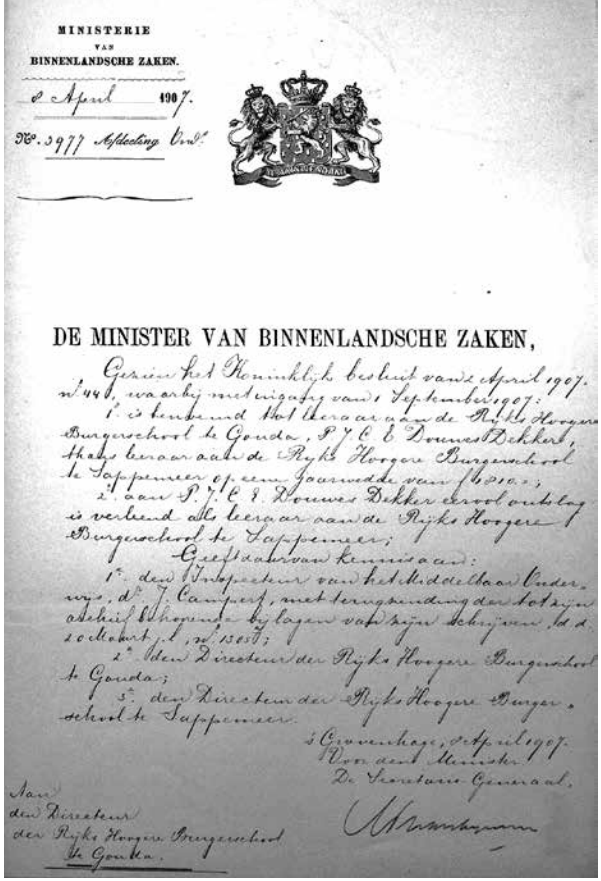

MINISTERIE
VAN
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

2 April 1907.

No. 3977 Afdeeling Ond.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

Gezien het Koninklijk besluit van 2 April 1907, n° 44, waarbij met ingang van 1 September 1907:

1° is benoemd tot leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Gouda, P. J. C. E. Douwes Dekker, thans leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Sappemeer op een jaarwedde van f 1210.–;

2° aan P. J. C. E. Douwes Dekker eervol ontslag is verleend als leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Sappemeer;

Geeft daarvan kennis aan:

1° den Inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, dr. J. Campert, met terugzending der hetzijn dezerzijds bij lagen van zijn schrijven bd. 20 dezer, p. 1, n° 1505;

2° den Directeur der Rijks Hoogere Burgerschool te Gouda;

3° den Directeur der Rijks Hoogere Burgerschool te Sappemeer.

's Gravenhage, 2 April 1907.
Voor den Minister:
De Secretaris Generaal,

Aan
den Directeur
der Rijks Hoogere Burgerschool
te Gouda.

De brief waarin dr. S.S. Hoogstra, directeur van de Rijks HBS, wordt verwittigd van de aanstelling van Edu als leraar Frans op zijn school. (NL-HaNA, Rijksscholengemeenschap Gouda, 3.12.18, inv.nr. 36, folio 55)

in de Sint-Jorisdoelen aan de Lange Tiendeweg.[18] Edu en Annetta gaan met ingang van 5 augustus 1907 wonen in het pand Oosthaven 58.[19]

Net als in Hoogezand-Sappemeer willen zij ook in Gouda aan het culturele leven deelnemen. Annetta neemt – als enige vrouw – reeds op 18 september 1907 plaats in het bestuur van het nieuwe Leesgezelschap Gouda.[20] Dit leesgezelschap zal regelmatig in café 't Schaakbord bijeenkomen.[21] Verder besluit ze eind 1910 een lezing met muziek samen te stellen over cultuur en volk van Italië, waarmee ze onder meer op 14 februari in sociëteit Ons Genoegen en op 9 maart 1911 in De Reünie optreedt. Ze wordt hierbij begeleid door zangeres Toos Hoog en pianist M.J. Spaanderman. In datzelfde jaar zal ze ook in andere steden zo'n presentatie verzorgen.[22] Als begin oktober 1912 bekend wordt, dat er een tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' in Amsterdam zal worden georganiseerd, wordt zij lid van het Goudse (sub)comité dat lokaal fondsen moet werven, evenals onder anderen de dames Van Iterson-Graafland, Goedewaagen, Nederhout van Vreumingen en Montijn-Molenaar.[23]

Intussen stort Edu zich op zijn baan aan de Rijks HBS. Op 28 februari 1908 kaart hij in de lerarenvergadering de slechte staat van het bord in klas III B aan. In deze en volgende bijeenkomsten sluit hij zich aan bij collega's die klagen over gebrekkig licht, overlast door straatrumoer en andere zaken die de Doelen ongeschikt

Het pand Oosthaven 58, waar Edu en zijn vrouw in augustus 1907 hun intrek nemen (foto auteur)

maken voor het geven van goed onderwijs.[24] Hoewel het gebouw in 1907 en 1908 herstellingen en vernieuwingen ondergaat,[25] steunt directeur dr. S.S. Hoogstra de bezwaren van Edu en diens collega's en dringt hij er bij de lokale Commissie van Toezicht op het MO op aan nieuwbouw bij de Minister van Binnenlandse Zaken te bepleiten. In eerste instantie zonder succes, maar op 25 februari 1910 kan hij zijn leraren mededelen dat er een brief is uitgegaan 'waarin wordt gewezen op de talrijke en groote gebreken, die het bestaande schoolgebouw voor zijn bestemming ongeschikt maken en met gepasten nadruk wordt aangedrongen op het stichten eener nieuwe Rijks Hoogere Burgerschool te Gouda'.[26] Het ministerie erkent de problemen, maar verwijst voor de oplossing naar het Goudse stadsbestuur. Het zal nog tot 6 november 1916 duren voordat het nieuwe schoolgebouw van de Rijks HBS aan de Burg. Martenssingel 15 zijn deuren opent.

Leraar, examinator en pleegvader

Edu zet zich intussen op steeds meer niveaus in voor het onderwijs. Vanaf maart 1908 wordt hij benoemd als lid in de commissie die de eindexamens moet afnemen op de 5-jarige HBS'en van Zuid-Holland.[27] Dit lidmaatschap zal daarna vele malen worden verlengd.[28] Op 31 mei 1910 wordt hij tevens (plaatsvervangend) lid van de landelijke commissie die de examens op de middelbare en hogere scholen voor Frans en Italiaans moet afnemen.[29] Ook deze benoeming wordt jaarlijks herhaald, zelfs tot na zijn pensioen.[30] Verder geeft hij op 17 november 1909 zijn eerste openbare les aan de Rijksuniversiteit Leiden, ter opening van colleges in de Italiaanse taal- en letterkunde die hij als privaatdocent gaat geven.[31] Deze colleges bestaan uit drie cursussen: elementaire kennis van het Italiaans; syntaxis en het lezen van proza en poëzie; beroemde Italiaanse schrijvers. De laatste geeft hij geheel in het Italiaans.[32]

Op 8 mei 1910 wordt in het Stedelijk Museum van Amsterdam een expositie over Multatuli geopend ter herdenking van vijftig jaar *Max Havelaar*. Edu en Annetta zijn aanwezig, op aandringen van de laatste, als mr. C.R.

De Rijks HBS was van 1866 tot 1916 in de Doelen aan de Lange Tiendeweg gevestigd (SAMH)

Annetta Douwes Dekker-Post van Leggelo was in haar eerste Goudse jaren heel actief in het culturele en maatschappelijke leven. [uit: J.Pée, Multatuli en de zijnen *(Amsterdam 1937)]*

24. Nationaal Archief, Den Haag, Rijksscholengemeenschap te Gouda, toegang 3.12.18, inv.nr. 6, Notulen van de lerarenvergaderingen 1900-1941.
25. NL-HaNA, Rijksscholengemeenschap Gouda, 3.12.18, inv.nr. 36.
26. NL-HaNA, Rijksscholengemeenschap Gouda, 3.12.18, inv.nr. 6, folio 101.
27. *Het nieuws van den dag*, 17 maart 1908, 1.
28. *Algemeen Handelsblad*, 24 maart 1909, 7.
29. *Nederlandsche Staatscourant*, 2 juni 1910, 3.
30. *NRC*, 4 juni 1921, 6., en *De Tijd*, 9 juni 1922, 10.

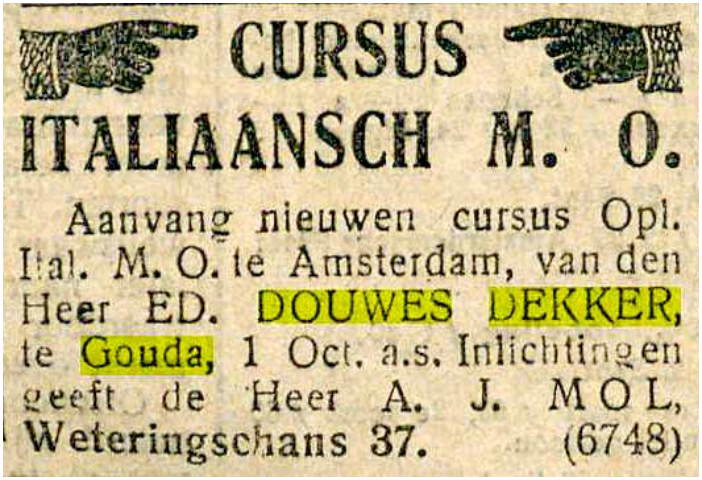
CURSUS
ITALIAANSCH M. O.
Aanvang nieuwen cursus Opl. Ital. M. O. te Amsterdam, van den Heer ED. DOUWES DEKKER, te Gouda, 1 Oct. a.s. Inlichtingen geeft de Heer A. J. MOL, Weteringschans 37. (6748)

Advertentie in De Tijd van 26 september 1912 (Delpher)

Bakhuizen van den Brink, ondervoorzitter van de huldigingscommissie, zijn openingstoespraak houdt.[33] Ook ene dr. Julius Pée is lid van deze commissie. Edu heeft één stuk voor de tentoonstelling beschikbaar gesteld: het door notaris Carl Wolf in Ober-Ingelheim verleden testament van zijn vader.[34] Op de bijeenkomst spreekt hij diverse mensen. Eenmaal terug in Gouda komen Edu en Annetta, die geregeld Italiaanse lessen resp. lezingen elders in het land verzorgen, tot de conclusie dat het waarschijnlijk beter zou zijn een huis dichter bij het station te betrekken. Vandaar dat zij op 23 mei 1910 naar de Crabethstraat 51 verhuizen.[35]

De jaren die volgen, verlopen redelijk volgens plan. Annetta laat Nederlanders via haar muzikale lezingen kennismaken met de Italianen en hun muziek, Edu geeft naast zijn Goudse lessen Frans tevens Italiaanse lessen in Leiden en met ingang van 1912 tevens in Amsterdam[36] en Den Haag.[37]

Ook in 1913 zal hij dat doen.[38] Hij heeft onder de Goudse notabelen blijkbaar goede contacten, want het college van librijemeesters meldt hem op 2 november 1911 bij de gemeenteraad aan als tweede kandidaat voor een vrijkomende post. Het is een formaliteit waarvoor Edu welwillend zijn naam leent. Genoemd college is namelijk verplicht dubbeltallen op te geven zodat de raad in theorie een keuze heeft. In de praktijk wordt echter altijd de eerste (voorkeurs)kandidaat (her)benoemd. Dat gebeurt ook nu. Dr. F.H.G. van Iterson, behalve zittend lid tevens voorzitter van genoemd college, wordt dan ook herbenoemd en Edu wordt bedankt voor zijn welwillende medewerking. In 1912 maakt Edu op de Rijks HBS kennis met twee nieuwe collega's, Samuel Jacob en Anna Vroman, de ouders van de latere dichter Leo Vroman.

Het jaar 1913 is evenwel een roerig jaar. Als Edu's neef Theodoor Swart Abrahamsz en diens vrouw Henrietta Wilhelmina Adriana Louisa Voorstad op 9 april 1912 resp. 9 februari 1913 overlijden en de familie hun minderjarige kinderen Henriette Dorothea (1898-1984) en Theodoor Henri (1900-1981) Voorstad in een gesticht wil onderbrengen, een instelling waar je in die tijd tegen betaling ook 'lastige' familieleden kon laten opsluiten, besluiten Edu en Annetta hen in huis te nemen. Hierdoor raakt Edu opnieuw ongewild bij een polemiek betrokken. Medisch doctor Abrahamsz had in juli 1888 in artikelvorm in *De Gids* een psychologische analyse van zijn oom gepubliceerd, getiteld 'Eduard Douwes Dekker (Multatuli). Eene ziektegeschiedenis'. Zijn conclusie: Multatuli leed aan overprikkeling, grootheidswaan, speelzucht en vervolgingsangst. Na venijnige kritiek van Multatuli-adepten had hij zijn analyse en conclusie nog eens onderbouwd in 'Naar aanleiding der Brieven van Multatuli', in 1894 gepubliceerd in *De Tijdspiegel*. Het opnemen van diens kinderen betekent volgens sommigen dat Edu de negatieve opinie van Abrahamsz over Multatuli deelt. Dit bevestigt hun door de gevierde schrijver gecreëerde beeld dat Edu tot 'de slechte tak' van de familie Douwes Dekker behoort.

31. *De Tijd*, 16 november 1909, 6.
32. *Het nieuws van den dag*, 18 november 1909, 5.
33. *Arnhemse Courant*, 9 mei 1910, 2.
34. *Algemeen Handelsblad*, 7 mei 1910, 9.
35. SAMH, Register van de bevolking (alfabetisch), 1900-1922, op microfiche.
36. *Algemeen Handelsblad*, 19 december 1911, 12.
37. *NRC*, 11 september 1912, 7.
38. *Algemeen Handelsblad*, 5 januari 1913, 4, en *NRC*, 10 september 1913, 7.

De laatste jaren

Door de komst van de kinderen wordt alles anders. Ineens moeten Edu en Annetta zich als pleegouders over een puberend vijftienjarig meisje en een vriendelijk twaalfjarig jongetje ontfermen. Nadat de twee op 12 april vanuit Zeist zijn overgekomen, zien zij geen andere mogelijkheid dan het afbouwen en uiteindelijk staken van hun activiteiten buiten Gouda. Wat overblijft, is lesgeven en examineren. Dat lesgeven wordt overigens wel steeds lastiger. Een collega-leraar Frans, K.J. Riemens, beschuldigt Edu er op 4 juli 1913 van hem onheus te hebben bejegend, een aantijging waarop Edu niet eens wil reageren. Ernstiger wordt het als directeur Hoogstra en de overige collega's hem later dat jaar acollegiaal gedrag verwijten omdat hij naar de Commissie van Toezicht en naar de commissaris van politie is gestapt met een klacht over de behandeling van zijn pleegzoon, begin september als leerling op de Rijks HBS ingeschreven, door zijn collega A.F. Cremer. Hij heeft dit gedaan zonder directeur Hoogstra of Cremer zelf aan te spreken.[39]

In 1914 komen de bouwplannen voor de Burg. Martenssingel op tafel, in 1915 wordt met de bouw begonnen, en in huize Douwes Dekker gaat het leven z'n gangetje. Edu en Annetta hebben met Henriette veel te stellen, maar ontwikkelen met Theodoor een goede band.

De nieuwe Rijks HBS in 1920 (SAMH)

Zowel bij de viering van 50 jaar Rijks HBS in september 1915 als bij de opening van de nieuwe school op 6 november 1916, beide vanwege de oorlog sober gevierd, is Edu aanwezig. Wel beginnen klimaat en leeftijd hun tol te eisen. Vanaf medio 1913 meldt Edu zich steeds vaker ziek, en ook voor steeds meer dagen. Telkens gaat het om influenza, verkoudheid, heesheid of 'ongesteldheid'. Begin 1914 krijgt hij zelfs een half jaar ziekteverlof.[40] Ook bij de lerarenvergadering laat hij geregeld verstek gaan.[41] In 1917 komt er enige verlichting in zijn privésituatie. Theodoor vertrekt in juni naar de Zeevaartschool in Amsterdam.[42] Zijn zus Henriette verruilt Gouda in december voor Zevenhuizen.

Daar de Douwes Dekkers weinig activiteiten buiten Gouda meer hebben, besluiten ze wat dichter bij Edu's nieuwe werklocatie, het nieuwe HBS-gebouw aan de Burg. Martenssingel, te gaan wonen. Op 11 oktober 1917 verhuizen zij, nog even met Henriette, naar Turfmarkt 12.[43] Ze gaan met hun tijd mee, want in november worden ze op het telefoonnet aangesloten, met nummer 243.[44] Edu is inmiddels 63, maar geeft nog steeds Franse les. Niet veel later krijgen hij en Annetta opnieuw de zorg voor hun pleegkinderen. Henriette komt op 1 augustus 1918 terug, Theodoor op 15 juli 1919 en beiden trekken weer bij hen in. Maar niet voor lang, en najaar 1920 kunnen de Douwes Dekkers hun eigen vertrek voorbereiden. Zij bieden hun huiskamermeubels te koop aan omdat ze gaan emigreren. Hun inventaris omvat een groot buffet met snijwerk, een grote tafel, zes stoelen, Japans schutsel, Italiaanse aquarellen, gravures, een massief koperen pendule en twee dubbele eiken boekenetagères.[45]

Theodoor vertrekt weer naar Amsterdam, Edu en Annetta verlaten Gouda op 13 november 1920. Henriette blijft nog kort aan de Turfmarkt wonen, maar verhuist daarna naar Regentesseplantsoen 115, om in 1922 of 1923 Gouda eveneens te verlaten. Met ingang van 1 september 1921 wordt aan Edu officieel eervol ontslag verleend als leraar aan de Rijks HBS.[46] Hij en Annetta zijn dan al, net als in Edu's jeugd, aan omzwervingen door Italië begonnen. Via Capri, Florence, Napels en Padua belanden zij uiteindelijk in het Palais Chambrun in Nice. Daar ontvangt Edu op 1 januari 1924 van negen oud-leer-

lingen van Gouda per telegram de felicitaties voor zijn zeventigste verjaardag. Daar ook overlijdt hij, op 4 maart 1930, op 76-jarige leeftijd. Met zijn dood lijkt de literaire 'kwestie kleine Max' eveneens te worden begraven. Niets is echter minder waar.

Postume controverse

Multatuli-bewonderaar dr. Julius Pée publiceert in 1937 ter gelegenheid van het vijftigste sterfjaar van zijn idool het boek *Multatuli en de zijnen*.[47] Hierin moet Edu het flink ontgelden, met name vanwege citaten uit brieven van Multatuli ('het monster dat Edu heet') maar ook uit brieven van ex-collega's. Vooral oud-leraar Riemens van de Goudse Rijks HBS haalt in zijn – letterlijk opgenomen – brief hard uit. '...; inderdaad is ook mijn oordeel over Douwes Dekker jr. ongunstig. [...] Wat zijn karakter betreft, hij was hoogst wispelturig: vandaag vriendelijk, zelfs vleierig, morgen in eens nors en lomp, zonder dat er intussen iets was voorgevallen. Hij was kwaaddenkend en soms kwaadsprekend van anderen, een onbetrouwbaar iemand, die door zijn collega's aan de HBS te Gouda zoveel mogelijk gemeden werd. Hinderlijk was de minachtende wijze, waarop hij zich over zijn vader – dien hij nooit anders dan Dek noemde, – uitliet, terwijl ik toch de indruk had, dat hij zich, mèt alle voorgewende minachting, in de zon van zijn grootheid koesterde.'[48]

39. NL-HaNA, Rijksscholengemeenschap Gouda, 3.12.18, inv.nr. 6, verslagen m.b.t. 4 juli resp. 28 november 1913.
40. Ibidem, 3.12.18, inv.nr. 161, Absentie-lijst van het Onderwijzend personeel van de RHBS, te Gouda 1907-1941.
41. Ibidem, 3.12.18, inv.nr. 6, jaren 1907-1920.
42. Ibidem, 3.12.18, inv.nr. 125, Registers van leerlingen van de RHBS te Gouda, 1865-sept. 1921.
43. SAMH, Register van de bevolking (alfabetisch), 1900-1922, op microfiche.
44. *Goudsche Courant*, 17 november 1917, 2.
45. Zie advertentie in *Goudsche Courant*, 25 september 1920, 3.
46. Archief Rijks-HBS Gouda, lerarenregister, no. 78, en *Algemeen Handelsblad*, 2 juni 1921, 2.
47. Dr. J. Pée, *Multatuli en de zijnen*. Uitgeverij Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1937.
48. Ibidem, 364.
49. Ibidem, 365.

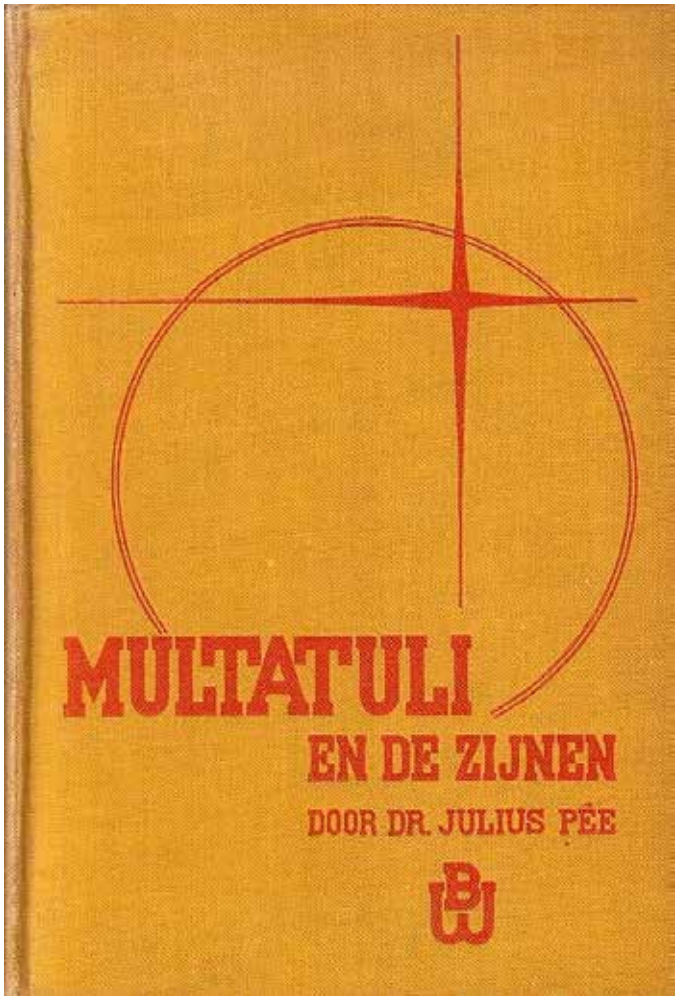

Omslag van het boek van Julius Pée, Multatuli en de zijnen *(Amsterdam 1937). (foto: auteur)*

Voormalig schoolinspecteur J.F. Hoekstra noemt hem 'een minderwaardig sujet', 'onoprecht en lui' en 'bijtend sarcastisch'. 'Uit Gouda weet ik alleen, dat men waardeerde, dat hij zoo aardig vertelde en zoo'n goede uitspraak had, maar van de taal leerden de leerlingen niets. Hij had alleen MO A, gaf dus alleen in de 3 laagste klassen les en een collega kon in IV en V de grammatica doceeren. M.i. werd zijn verhouding met de collega's slechter naarmate ze langer samen waren.'[49] Ook voormalig pleegdochter Henriette, roepnaam Dora, doet een duit

in het zakje. 'Toch heeft de situatie zich zoo ontwikkeld, dat ik niet met dankbaarheid aan deze, au fond mooie, geste [het opnemen in huis van de twee wezen, JZ] kan terugdenken. 'Waarom' is voor uw arbeid van geen belang en mijnerzijds zou ik er toch niet voor gevoelen dit mede te deelen. Om kort te gaan, in de laatste jaren van zijn leven was ik met Oom Douwes Dekker gebrouilleerd en ook met zijn vrouw onderhoud ik geen correspondentie meer.'[50]

De bekende schrijver dr. Menno ter Braak schrijft in *Het Vaderland* van 18 februari 1937 een lovende recensie, waarin hij tevens specifiek op Edu focust. Waar recensenten van andere kranten juist erg kritisch over Pées boek zijn, steunt Ter Braak hem opzichtig. Er ontstaat een felle polemiek. Mensen die hem goed hebben gekend, onder wie zijn weduwe Annetta, wier brief op 21 april in *Het Vaderland* wordt geplaatst, schrijven ingezonden brieven en nemen het voor hem op. Een van hen, een oud-leerling die in Gouda vier jaar les van hem heeft gehad, 'roemt dezen als een man van artistiek temperament en veel ijver en lust om zijn leerlingen naast grammatica ook gevoel voor de schoonheid van de Fransche taal, voor de uitspraak en de literatuur bij te brengen.' Voor zover hij al onevenwichtig, achterdochtig en sarcastisch was, kwam dat voort uit zijn levensomstandigheden, aldus dezelfde oud-leerling.[51]

Gouwenaar mr. J.J. Montijn, van 1907 tot 1911 leerling van Edu en inmiddels notaris, haalt fel uit naar diens oud-collega. 'Een van die critici, door dr. Pée geciteerd, is dr. Riemens, leeraar in het Fransch tijdens Dekkers leeraarschap aan de H.B.S. te Gouda. [...] In mijn schooltijd, dat is nu al meer dan een kwart eeuw geleden, gold Douwes Dekker voor een zeer goed linguïst, die vlot en zuiver Fransch sprak, dit laatste vooral in tegenstelling met zijn vorengenoemden collega [...] Ik acht het geen wonder dat diens oordeel aan Edu geen draadje heel laat.'[52] De polemiek gaat door. Ter Braak noemt Edu in een artikel op 31 mei 1937 'het meest complete type van de raté [mislukkeling, JZ] dat men zich maar denken kan' en insinueert dat hij mogelijk geen diploma's had en geen Italiaanse les aan de Leidse universiteit gaf. Hij publiceert brieven van Multatuli waarin deze zijn zoon een 'dief', 'nietsnut', 'monster', 'volkomen asociaal', 'gedoemd om te mislukken' enzovoorts noemt. Dit leidt wederom tot een stevige reactie van Montijn, die zich ontpopt als Ter Braaks geduchtste opponent. Hij haalt het goede karakter en de vele talenten van Edu aan en fileert Ter Braaks argumenten.[53]

Gouwenaars in polemiek

Edu's weduwe Annetta is woest op Pée, Ter Braak en hun literaire vrienden vanwege alle leugens die zij over haar man debiteren. Edu had wel degelijk al zijn diploma's inclusief Frans MO-B, was een goed mens en dito echtgenoot, enorm begaafd en ontwikkeld, gaf in Gouda aan alle klassen les, doceerde ook wel degelijk in Leiden enzovoort. Ze broedt op een onderbouwde repliek en krijgt steun van de Arnhemse advocaat en procureur mr. Salco Tromp Meesters. Deze Multatuli-fan, verontwaardigd over Pées en Ter Braaks laster, verzamelt maandenlang in binnen- en buitenland getuigenissen en officiële documenten, en bevraagt ook Pées 'getuigen'. De meesten schrikken als ze beseffen dat Pée hun brieven heeft gepubliceerd en komen terug op hun verklaring. Zo erkent Riemens dat hij op lichtvaardige en beledigende wijze heeft geoordeeld. 'De gronden, waarop ik dit oordeel uitsprak waren blijkens de nadere gegevens die U mij

50. Ibidem.
51. *Het Vaderland*, 5 mei 1937, 9.
52. Ibidem.
53. Zie o.a. zijn bijdragen in *Het Vaderland*, 5 mei 1937, 9, idem, 5 juni 1937, 5, en idem, 11 juni 1937, 9.
54. A.G. Post van Leggelo, *De waarheid over Multatuli en zijn Gezin, een antwoord aan Julius Pée, Menno ter Braak e.a. van de schoondochter*. W.P. van Stockum, 1939, 37.
55. Ibidem, 38-39.
56. SAMH, collectie Gouda, toegang 200, inv.nr. 36 Brief van mevrouw A.G. Douwes Dekker-Post van Leggelo te Nice (F) aan mevrouw C.G. (Corry) Vleugels Schutter-Spit (geboren te Gouda) te Nieuwerkerk (Zld), 3 mei 1937. Inclusief exemplaar van open brief aan dr. Julius Pée, april 1937.
57. Uitgeverij W.P. van Stockum & Zoon, 's-Gravenhage, 1939.
58. A.G. Post van Leggelo, *De waarheid over Multatuli en zijn Gezin*, 46-47.

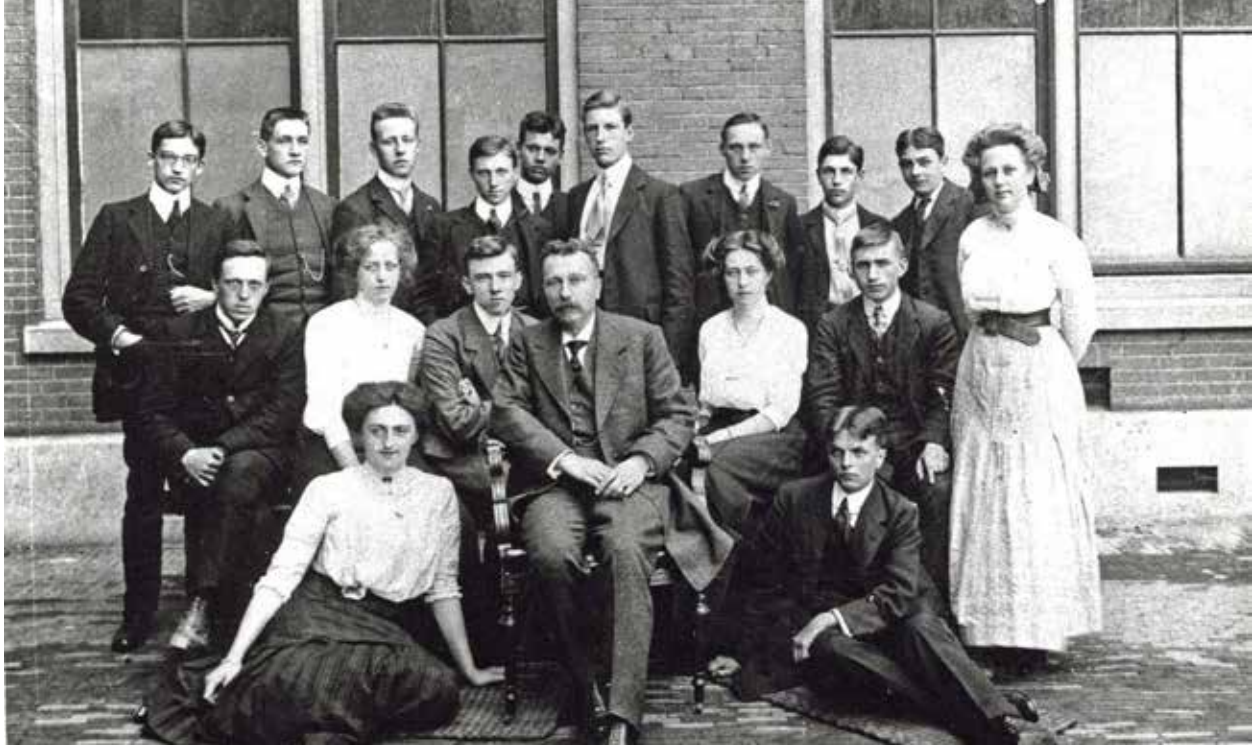

Op de examenklasfoto van de Rijks HBS, lichting 1911 B, staan twee jongens die ruim 25 jaar later Edu's felste verdedigers zullen worden: J.J. Montijn (achterste rij links) en E. Bennink Bolt (rechts vooraan op de grond). (SAMH)

verschafte daartoe onvoldoende.'[54] Ook dr. Hoekstra slikt na bevraging zijn eerdere verklaring grotendeels in.[55]

Annetta zit intussen niet stil. Door de stress wordt ze ernstig ziek, maar eenmaal bijgekomen gaat ze op zoek naar positieve getuigen om Tromp Meesters te helpen. Haar zoektocht in Gouda begint met een brief aan oud-leerlinge Corry Spit, die in 1923 eindexamen deed, inmiddels getrouwd is en als arts in het Zeeuwse Nieuwerkerk woont. Annetta stuurt haar op 3 mei 1937 een brief, waarin ze om zo'n getuigenis vraagt, alsmede om contactgegevens van Goudse oud-leraren en -leerlingen.[56] Zij slaagt er in de maanden die volgen inderdaad in tal van getuigenissen te verzamelen. Als Tromp Meesters op 25 december 1937 aan de gevolgen van een auto-ongeluk in Oosterbeek overlijdt, zet ze de strijd alleen voort, met alle documenten en getuigenissen die haar door de weduwe van Tromp Meesters worden verstrekt. Op basis hiervan alsmede van eigen herinneringen en familiedocumenten stelt zij een boek van 520 pagina's samen dat begin 1939 verschijnt, getiteld *De waarheid over Multatuli en zijn Gezin, een antwoord aan Julius Pée, Menno ter Braak e.a. van de schoondochter*.[57]

De eerste Gouwenaar die zij aan het woord laat, is – uiteraard – mr. J.J. Montijn, die sommige leugens van Pée in een eerste citaat al scherp fileert. Verderop in de tekst zal hij ook Edu's didactische kwaliteiten loven. 'Ik kan dan ook zeggen, dat ik thans nog profiteer van hetgeen ik van den heer Douwes Dekker geleerd heb;...'[58] Daarna laat zij mensen spreken die les van Edu hebben gehad in Leiden, Amsterdam of Sappemeer. De tweede Gouwenaar die zij aanhaalt, is de arts dr. A. Montagne uit de Crabethstraat. Hij omschrijft Edu als een gentleman, hoffelijk, kunstzinnig en intelligent. '... toen ik op een Rotary-lunch met mijn buurman Dr. van Rietschoten, directeur van de Waterleiding in Gouda, over deze quaestie sprak, deze eigenlijk iedere tegenactie overbodig oordeelde: "we hebben hem toch zelf gekend". Wat

in een paar woorden wel de beste verdediging was.'[59] Professor J.C. Schoute, van 1908 tot 1911 leraar aan de Goudse Rijks HBS, noemt Edu als collega 'de meest interessante, iemand die zijn gezelschap altijd waard was'.[60]

Notaris E. Bennink Bolt, klasgenoot van Montijn, zegt dat hij met dankbaarheid aan de leraar Douwes Dekker terugdenkt. 'Hij is nog altijd de levende persoonlijkheid, die in mijn leven de ontroering, de afkeer, de bewondering bracht. [...] Tot verkrijging van die kwaliteiten: de levenskunst voedde Douwes Dekker ons op. [...] Hij leerde ons gelooven in ons zelf.'[61] Oud-leerling C.M. Schilt is ook vol lof. 'Voor de leerlingen, die zich werkelijk voor de echte Fransche taal interesseerden, was er veel te leeren. Ook wist hij gelijktijdig een algemeene ontwikkeling bij te brengen, want de man was zeer begaafd.'[62] D.S. van Heyningen, oud-leraar in Gouda, tekent aan: 'Hij was een goed leeraar, doceerde met opgewektheid en boeide de leerlingen; nooit heb ik opgemerkt, dat de leerlingen van zijne lessen weinig begrepen en een 'hekel' aan Douwes Dekker hadden.'[63] Ook publiceert zij de ver vóór de polemiek geschreven brieven van oud-leerlingen C. Engel en J.F. Schultink, waaruit opnieuw blijkt dat haar man capabel, gevoelig en sympathiek was, en zeker geen mislukkeling.[64] Pleegzoon Theodoor Voorstad sluit in zekere zin de 'Goudse' rij. Uit zijn brief spreekt vooral waardering voor alle moeite die Edu en zijn vrouw hebben gedaan om hem en zijn zus een warm thuis te geven.[65]

Slotakkoord

Door Annetta's boek laait de polemiek weer helemaal op. Charles Edgar Du Perron schrijft twee negatieve recensies en komt met een zeventig pagina's tellende brochure *Multatuli en de Luizen: aantekeningen bij een nieuw Waarheidsboek over Multatuli*.[66] Menno ter Braak onderschrijft diens pleidooi evenals enkele collega-literatoren.[67] Anderen, onder wie Herman de Man[68], Anton van Duinkerken[69], Johannes Tielrooy[70] en D. Hans[71], scharen zich aan Annetta's zijde en steunen Edu's rehabilitatie. De pennenstrijd gaat maandenlang in alle hevigheid door.

De Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 en de dood van Du Perron en de zelfmoord van Ter Braak vier dagen later maken op drastische wijze een eind aan deze literaire polemiek, een van de heftigste van de 20e eeuw. De nieuwe politieke situatie maakt dat de discussie over het ware karakter van 'kleine Max' geen prioriteit meer heeft. Dr. Julius Pée zal tijdens de oorlog nog drie boeken met niet eerder gepubliceerde brieven van Multatuli uitgeven[72] en ook na de oorlog zijn medewerking aan uitgaven over Multatuli verlenen. Maar in deze werken houdt hij zich verre van aanvallen op Tine, Edu en Nonnie. Ze leiden dan ook niet tot een heropleving van de polemiek.

Anno 2020 wordt de opvatting breed gedeeld, dat de markante leraar Frans van de Goudse Rijks HBS een gevoelig, integer en zeer begaafd man was, die niet zijn beroemde vader belasterde, maar integendeel juist volkomen ten onrechte door hem en door diens bewonderaars werd belasterd en tegengewerkt. Maar vele Gouwenaars wisten dat allang. 'Wij hebben hem toch zelf gekend.'

59. Ibidem, 29.
60. Ibidem, 43.
61. Ibidem, 45.
62. Ibidem, 49.
63. Ibidem, 50.
64. Ibidem, 51-53.
65. Ibidem, 56-58.
66. Uitgeverij Contact, Amsterdam, 1940.
67. Zie o.a. het commentaar van ene 'M.C.' in de *Indische Courant*, 20 april 1940, 14.
68. H. de Man, 'Als ijkers de maat vervalschen'. In *De Nederlandsche Bibliografie*, A.W. Sijthoff, Leiden, 81ste jaargang, januari 1938.
69. *De Tijd*, 4 januari 1940, 5.
70. Diens recensie in *Elsevier's* wordt aangehaald in *Haarlem's Dagblad*, 9 maart 1940, 7.
71. Zie *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 30 januari 1940, 1.
72. Dit betreft *Reisbrieven aan Mimi en andere bescheiden* (Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1941), *Brieven van Multatuli aan Mr. Carel Vosmaer, R.J.A. Kallenberg van den Bosch en Dr. Vitus Bruinsma* (Manteau, Brussel en Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam, 1942) en *Keur uit de brieven van Multatuli* (Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1944).